

MIȘCAREA ABOLIȚIONISTĂ ÎN EPOCA REVOLUȚIEI FRANCEZE (1770–1820): TRĂSĂTURI, INFLUENȚE, CONSECINȚE¹

RALUCA TOMI

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Sigiliul *Society for the Abolition of the Slave Trade*, constituită în 1787 la Londra, ce reprezenta un sclav înlănuțuit, cu motto-ul *Am I not a Man and a Brother?*, creația lui Josiah Wedgwood, este cea mai cunoscută reprezentare a mișcării aboliționiste internaționale². Principiile revoluționare ale epocii – Libertate, Egalitate, Fraternitate – se refereau numai la drepturile și libertățile rasei albe, dar întrebarea de mai sus lărgea sfera adresabilității prin afirmarea umanității tuturor raselor și a categoriilor sociale marginalizate până atunci. Aboliționismul, termen apărut în lumea occidentală la jumătatea secolului al XVIII-lea, când umanismul s-a întrepătruns cu tradiția creștină și afirmarea concepției laice a libertății individuale în cadrul statului-națiune, cuprindea două elemente: abolirea comerțului cu sclavi și emanciparea acestora din urmă³.

În articolul de față vom decupa o perioadă din evoluția mișcării, 1770–1820, dorind să surprindem rolul jucat de evenimentele Revoluției franceze în dinamica mișcării aboliționiste. Ne vom opri asupra trăsăturilor mișcării aboliționiste din S.U.A., Marea Britanie, Franța, America Latină, încercând să surprindem originile, rețelele de influență, modalitățile diferite de a pune în practică proiectul aboliționist, fără a intra în expunerea cauzelor care au dus la prăbușirea sistemului sclavagist de pe ambele maluri ale Atlanticului, subiect dezbătut în istoriografia problemei⁴. Nu vom atinge nici problematica sclaviei în lumea mediteraneeană, musulmană, asiatică.

¹ Articolul este bazat pe comunicarea susținută în cadrul conferinței „De la ideile Revoluției franceze la cultura protestului”, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română, București, 11 iunie 2019.

² Christine Levecq, *Slavery and Sentiment. The Politics of Feeling in Black Atlantic Antislavery Writing 1770–1850*, Durham, University of New Hampshire Press, 2008, p. 153–154.

³ Unii cercetători ai fenomenului consideră că termenul aboliționism se referă la o emancipare imediată a sclaviei, de aceea consideră mai potrivit să se folosească termenul de distrugere a sistemului sclavagist. A se vedea Oruno D. Lara, Inez Fischer-Blanches, *Abolition ou destruction du système esclavagiste?*, în *Les abolition de l'esclavage 1793, 1794, 1848 de L.F. Sonthonax a V. Schoelcher*, Presses Universitaires de Vincennes, Édition UNESCO, 1995, p. 337.

⁴ Eric Williams, *Capitalism and Slavery*, New York, Capricorn, 1966; Robin Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery, 1770–1848*, London, Verso, 1988; David Brion Davis, *The problem of Slavery in the Age of Revolution*, Oxford, University Press, 1999; Lawrence C. Jennings, *French Anti-Slavery. The Movement for the abolition of Slavery in France (1802–1848)*, Cambridge, University Press, 2000; Jean Daniel Piquet, *L'émancipation des Noirs dans la Révolution française (1789–1795)*, Paris, Édition Karthala, 2002; Olivier Pétré-Grenouilleau, *Les traites négrières*, Paris, Éditions Gallimard, 2004; Nelly Schmidt, *L'abolition de l'esclavage: Cinq siècles de combats (XVI–XX siècle)*, Paris, Fayard, 2005; Marie-Cécile Révauger, *The abolition of Slavery. The British Debate (1787–1840)*, Paris, Presses Universitaires de France, 2008; Seymour Drescher, *Abolition. A History of Slavery and Antislavery*, Cambridge, University Press, 2009 etc.

Perioada menționată este etapa de început a mișcării aboliționiste, în care imaginea „bunului sălbatic”, conturată în operele de călătorie, literare sau în scrierile reprezentanților luminiști, coboară din sfera creației artistice în cea a luptei sociale și politice. Pentru a-i surprinde mai bine trăsăturile, am împărțit debutul mișcării aboliționiste în trei subperioade: anii 1770–1789, în care apar primele scrieri, manifeste-program și acțiuni; 1789–1802, perioada Revoluției franceze, până la decretul primului-consul de reintroducere a sclaviei în coloniile franceze; 1802–1820, etapă caracterizată de măsuri concrete împotriva comerțului cu sclavi în spațiul euro-atlantic și de legislația antisclavie în America Latină.

DE LA FIGURA „BUNULUI SĂLBATIC” LA PRIMELE SCRIERI ȘI MANIFESTĂRI ABOLIȚIONISTE (1770–1789)

Marea Britanie este considerată a fi leagănul primei mișcări aboliționiste, care a antrenat ulterior proiectele americane, franceze. Conturarea gândirii aboliționiste britanice a avut la bază ideile răspândite de sectele protestante ale quakeri-lor și metodiștilor pe ambele țărmuri ale Atlanticului. Întâlnirile reprezentanților acestora în Londra și Philadelphia au avut drept consecință eliberarea individuală a sclavilor aflați în proprietatea lor. Paralel, în epocă, au apărut lucrările luminiștilor scoțieni, Francis Hutchinson și George Wallace⁵, care combăteau proprietatea asupra altei ființe umane, opere literare, relații de călătorie sau chiar memorii ale sclavilor eliberați în care se critica instituția sclaviei. Lucrarea scrisă de fostul sclav Olaudah Equiano, botezat Gustav Vassa, apărută la Londra în 1789: *Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustav Vassa written by himself* s-a bucurat de succes⁶. În anii '80 ai secolului al XVIII-lea, preocuparea pentru comerțul inuman cu sclavi africani a constituit obiectul mai multor lucrări. De referință au fost cele semnate de James Ramsay, *An Essay on the Treatment and Conversion of African Slaves in the British Sugar Colonies* și *Essay on the Slavery and Commerce of the Human Species*, autor fiind Thomas Clarkson. Ultimul câștigase cu scrierea sa premiul Universității din Cambridge în 1785⁷. În lucrarea sa, Ramsay prezenta situația sclavilor din Indiile de Vest Britanice, unde fusese pastor, și alcătuia în final un plan de emancipare graduală a acestora prin educație (un rol deosebit avându-l Biserica), prin adoptarea unui program riguros de lucru și o alocație stabilită prin lege pentru hrană și îmbrăcăminte. Proiectul său cuprindea și acordarea unor zile libere și consolidarea relațiilor de familie, eliminarea bătăilor, torturilor. Emanciparea sclavilor, în special a celor mulatri, era posibilă individual, după învățarea unei meserii, scria Ramsay⁸. Thomas Clarkson își începea cuprinzătoarea sa incursiune

⁵ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 51.

⁶ Nelly Schmidt, *op. cit.*, p. 137.

⁷ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 274–275.

⁸ *The Slave Trade Debate: Contemporary Writings For and Against*, Oxford, The Bodleian Library, 2007, p. 17; James Ramsay, *An Essay on the Treatment and Conversion of African Slaves in the British Sugar Colonies* London, 1784, p. 263–280, în <https://archive.org/details/essayontreatment1784rams/page/n13>, ultima consultare, 26 iunie 2019, orele 15,19.

în istoria sclaviei și a comerțului cu sclavi amintind, în prefață, despre încercările contemporanilor săi în limitarea acestora. Enumera activitatea quaker-ilor în America de Nord, care își eliberaseră sclavii, și descria efortul lui Granville Sharp de a stăvilii aducerea sclavilor în Marea Britanie și de a le asigura acestora eliberarea în momentul când păseau pe teritoriul englez. Scria despre atrocitățile petrecute pe vasele de sclavi, aducând cifre și dovezi concrete din cercetarea jurnalelor de bord ale vaselor cu sclavi ce poposeau în Liverpool. A putut să argumenteze tratamentul crud aplicat sclavilor, dar și pericolele la care erau expuși marinarii englezi. De un impact deosebit au fost gravurile ce reprezentau condițiile inumane ale sclavilor de pe vasele transoceanice, adevărate „cavouri plutitoare”, cum le numea Honoré de Mirabeau⁹.

În 1787 se constituia la Londra, din inițiativa lui Granville Sharp și Thomas Clarkson, *The Society for the Abolition of the Slave Trade*, care a coordonat activitatea aboliționistă din Marea Britanie la sfârșitul secolului al XVIII-lea. De remarcat că au fost atrași în mișcare și membrii „grupului de la Clapham” din care făceau parte Henry Thronton, Charles Grant, Thomas Babington, Zachary Macaulay și William Wilberforce, ultimul deputat în Camera Comunelor și bun prieten cu William Pitt ce Tânăr, premierul britanic (1783–1801; 1804–1806)¹⁰. Membrii societății au fost foarte activi în constituirea unei mișcări la nivel național. S-au constituit filiale în marile orașe porturi, cu o populație cosmopolită și deschisă spre revendicări sociale diverse. A luat naștere astfel o impresionantă mișcare petiționară, la care s-au alăturat și cei care nu aveau drept de vot. În 1788 au fost scrise 102 petiții, iar în 1792, 519 petiții. Numai în Manchester, în 1791, au fost strânse pe o petiție 20 000 semnături dintr-o populație de 75 000 locuitori.

În acest context, în Camera Comunelor s-a discutat, în 1792, interzicerea comerțului cu sclavi¹¹. Ecoul dezbaterilor a reverberat până în Danemarca, care în același an a hotărât abolirea definitivă a comerțului cu sclavi într-o perioadă de 10 ani¹². De remarcat că la sfârșitul secolului al XVIII-lea aboliționismul britanic își contura originalitatea: susținerea populară, dezbaterile parlamentare, la care se va adăuga după războaiele napoleoniene și implicarea Casei Regale¹³.

Gândirea aboliționistă nord-americană a fost influențată de activitatea sectei de quakeri și de cea a metodiștilor. Așezați cu precădere în Pennsylvania, reprezentanții quaker-ilor prefigurau o societate a egalității între oameni. Printre cei mai cunoscuți au fost Anthony Benezet, un protestant francez din Saint Quentin stabilit în Philadelphia în 1730, care a scris împotriva sclaviei, implicându-se în educarea copiilor de

⁹ Olivier Pétré-Grenouilleau, *op. cit.*, p. 310; Debbie Lee, *Slavery and the Romantic Imagination*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2002, p. 35.

¹⁰ Eric Molina, *Le discours antiabolitionniste anglais au siècle des Lumières. Mise en parallèle des arguments esclavagiste français et anglais*, Fort de France, C'édition, 2006, p. 104–105.

¹¹ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 139, 144.

¹² *Ibidem*, p. 145.

¹³ Despre susținerea populară a mișcării aboliționiste britanice, vezi și David Turley, *The culture of English Antislavery 1780–1860*, London, New York, Routledge, 1991.

sclavi, și John Woolman, care a străbătut America ținând discursuri aboliționiste¹⁴. John Wesley, cunoscut pastor englez metodist, a vizitat Georgia și, impresionat de soarta sclavilor, a scris *Thought upon Slavery* (1774)¹⁵. În 1775, Thomas Paine a publicat articolul *African Slavery in America*, care era un pamflet împotriva comerțului cu sclavi și a negustorilor britanici care mituiseră regii din Africa, pentru a-și înlănțui și vinde proprii supuși¹⁶. La rândul său, și Benjamin Franklin a publicat în gazetele sale mai multe pamflete aboliționiste¹⁷, înainte de a scrie el însuși, cu câteva luni înainte de moarte, un articol împotriva comerțului cu sclavi: *On the Slave Trade*, apărut în 23 martie 1790 în publicația „Philadelphia”¹⁸. În scrierile menționate, sclavul negru era perceput în întreaga sa umanitate, fiind egal în drepturi cu ceilalți locuitori ai S.U.A. Însă realitatea era alta și a fost vizibilă în timpul războiului pentru independență (1775–1783) și în primii ani de constituire a statului federal.

Care a fost opinia „părinților fondatori” despre sclavie? În Declarația de Independență, elaborată de Thomas Jefferson (singurul stăpân de sclavi dintre cei cinci autori) B. Franklin, John Adams, Roger Sherman, Robert Livingstone, nu apare niciun paragraf referitor la sclavie. În proiectul făcut de Jefferson se găsea un paragraf referitor la crimele comise de regele George al III-lea. Printre alte acuze era învinovățit și că „a dus un război crud împotriva oamenilor, violând drepturile sacre ale vieții și libertății în persoana unui popor îndepărtat, care nu l-a insultat niciodată, făcându-l prizonier și aruncându-l în sclavie într-o altă emisferă, condamnându-l la o moarte mizerabilă în timpul transportului”. Paragraful a fost scos și nu apare în actul final al Declarației¹⁹.

În timpul războiului pentru independență, ambele tabere, cea americană și cea britanică, au apelat la sclavi, promițându-le eliberarea condiționată de înrolare, dar nimeni nu a gândit o soluție de perspectivă referitoare la sclavie. Dimpotrivă, după conflict, primordială părea construcția statului federal, pe deasupra disensiunilor referitoare la menținerea sau interzicerea instituției sclaviei. Primii președinți ai S.U.A, patru dintre ei plantatori din Virginia, au avut o atitudine prudentă față de sclavi. Dacă Washington și-a eliberat sclavii personali pe patul de moarte²⁰, Jefferson s-a pronunțat împotriva sclaviei ca principiu, dar îi considera pe negrii o rasă inferioară²¹ și își vânduse sclavii pentru a scăpa de datorii²². În perioada războiului

¹⁴ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 97.

¹⁵ *Ibidem*, p. 103.

¹⁶ Claude Fohlen, *Histoire de l'esclavage aux États-Unis*, Paris, Perrin, 1998, p. 105; Thomas Paine, *African Slavery in America*, în <https://www.constitution.org/tp/afri.htm>, ultima consultare, 26 iunie, 15, 33.

¹⁷ Jim Powell, *Greatest Emancipation: How the West Abolished Slavery*, New York, Palgrave MacMillan, 2008, p. 29.

¹⁸ Jennifer L. Durham, *Benjamin Franklin. A Biographical Companion*, Santa Barbara, California, ABC-Clío, 1997, p. 292–293.

¹⁹ Claude Fohlen, *op. cit.*, p. 102.

²⁰ *Ibidem*, p. 99.

²¹ David Brion Davis, *op. cit.*, p. 26.

²² Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 95.

anglo-american și imediat după aceea, cele două aspecte ale aboliționismului: interzicerea comerțului cu negri și a instituției sclaviei au fost secundare în preocupările liderilor americani, aceste măsuri neregăsindu-se în prevederile Constituției din 1787. Deși Congresul s-a pronunțat pentru interzicerea comerțului cu sclavi, iar unele state precum Connecticut, New York, Massachusetts, Pennsylvania și Delaware au sancționat legea încă din 1788–1789, oficial încetarea acestuia s-a întâmplat abia în 1808. Atitudinea față de instituția sclaviei a fost lăsată la latitudinea fiecărui stat. Unele au abolit-o, însă treptat. În 1777 în Vermont și Massachusetts, în 1780 în Pennsylvania, în 1784 în Connecticut și Rhodes Island, în 1799 în New York și în 1803–1804 în New Jersey au fost adoptate legi de emancipare graduală a sclaviei. Copiii născuți din slave erau eliberați după o anumită vârstă și în anumite condiții²³. În Virginia au apărut eliberările individuale²⁴. Chiar Thomas Paine în pamfletul său din 1775 era reținut față de ideea eliberării imediate a tuturor sclavilor: „Întrebarea este ceea ce vom face cu cei aflați deja în sclavie? A-i elibera pe bătrâni și bolnavi este o cruzime, ar trebui să-i lăsăm să se bucure de munca zilelor bune și să-i tratăm cu blândețe. În rest să-i lăsăm pe oamenii învățați ai legii să facă cum este mai bine pentru stăpâni și sclavi. Poate unii vor primi pământuri să le lucreze, alții vor fi angajați să muncească sau li se va da o sumă de bani, pentru că fiecare trebuie să se bucure de proprietate și să investească într-un meșteșug”²⁵.

Franța a sosit cu întârziere, abia în secolul al XVII-lea, în galeria statelor colonialiste. Imperiul său s-a constituit treptat, cunoscând victorii și înfrângeri în luptele dure cu ceilalți mari competitori: Spania, Portugalia, Olanda, Anglia. S-au constituit companii comerciale susținute de stat (1664 – *Compania Indiilor Orientale*, în timpul lui Jean Baptiste Colbert), se organizează comerțul cu sclavi negri, care se dezvoltă accelerat. Între 1640–1848 au fost înregistrate 4220 de expediții pentru prinderea și vânzarea sclavilor negri²⁶. Porturile franceze Bordeaux și mai ales Nantes au devenit înfloritoare, de aici plecând expedițiile africane pentru prinderea sclavilor din teritoriile Africii de Vest²⁷. În coloniile franceze au fost aduși în acest interval 2 milioane de sclavi²⁸. În Franța cei care au scris împotriva instituției sclaviei (din coloniile franceze din Caraibe) au fost reprezentanții curentului luminist: Charles de Secondat baron de Montesquieu, François-Marie Arouet (Voltaire), Jean-Jacques Rousseau. Poziții radicale au avut enciclopediștii, cavalerul Louis de Jaucourt, autorul vocii *Esclavage*, și Dennis Diderot. Jaucourt afirma chiar dreptul sclavului la revoltă, pentru a-și recâștiga libertatea²⁹.

²³ *Ibidem*, p. 114–121; Claude Fohlen, *op. cit.*, 117–119.

²⁴ Claude Fohlen, *op. cit.*, p. 117.

²⁵ Thomas Paine, *African Slavery in America*, <https://www.constitution.org/tp/afri.htm>, ultima consultare, 26 iunie, 15, 33.

²⁶ Frédéric Régent, *La France et ses esclaves. De la colonisation aux abolition (1620–1848)*, Paris, Bernard Grasset, 2004, p. 43.

²⁷ *Ibidem*, p. 51.

²⁸ *Ibidem*, p. 55.

²⁹ Jean Erhard, *Lumières et esclavage. L'esclavage colonial et l'opinion publique en France au XVIIIe siècle*, Bruxelles, Andre Versaille, 2008, p. 182–183; Jim Powell, *op. cit.*, p. 33.

În ultimii douăzeci de ani ai Vechiului Regim, scrieri filosofice și opere literare au creionat realități ale lumii coloniale, iar sclavia începea să fie contestată din perspective religioase, economice, umanitare. O primă lucrare este cea semnată de Guillaume Thomas Raynal, *Historie philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, apărută în 1770. Pasajele despre sclavie sunt luate dintr-un socialist utopic, Jean Joseph de Pechmeja, care opina despre dreptul la revoltă al sclavilor, ce așteptau un „Spartacus negru”³⁰. În 1781 apărea la Neuchâtel epistola *Réflexions sur l’esclavage des négres*, a marchizului Nicolas de Condorcet, scrisă sub pseudonimul semnificativ, Joachim Schwarz. Începutul ei era edificator: „Chiar dacă nu am aceeași culoare ca și voi, v-am privit întotdeauna ca frați ai mei”. Tonul dur la adresa stăpânilor de sclavi se remarcă în critica adusă lipsei de omenie, o trăsătură comună „celor care s-au îmbogățit din munca și suferințele” sclavilor. Se considera onorat să le ia apărarea celor din urmă: „voi vorbi, nu în interesul comerțului, ci în numele legii și al justiției”. Considerând că „a reduce un om în sclavie, a-l cumpăra, a-l vinde... este o crimă mai mare decât hoția”, Condorcet propunea un proiect de abolire graduală a sclaviei. Eliberarea celor născuți din mame slave după 25 de ani și transformarea lor în mici cultivatori³¹.

În preajma izbucnirii Revoluției franceze, sub influența aboliționiștilor britanici, s-a constituit la Paris, în februarie 1788, *Société des Amis des Noirs*. Președintele acesteia a fost jurnalistul Jacques Pierre Brissot, printre membrii săi numărându-se Étienne Clavière, Honoré de Mirabeau, abatele Henri Grégoire, marchizul Nicolas Antoine de Condorcet, marchizul Marie Joseph Gilbert de Lafayette. Societatea a avut legături strânse cu *Society for the Abolition of the Slave Trade*, Brissot cunoscându-l pe Clarkson, care a fost de față la constituirea Societății franceze. Chiar și sigiliul societății pariziene a fost identic cu cel al societății londoneze³². De remarcat că în 1788 Brissot a vizitat și S.U.A., unde a cunoscut și aboliționiști americani³³.

REVOLUȚIA FRANCEZĂ ȘI INFLUENȚA EI ASUPRA MIȘCĂRII ABOLIȚIONISTE (1789–1802)

Declanșarea Revoluției franceze a adus înaintea metropolei problemele coloniilor din Caraibe. Se va discuta reprezentarea acestora în Adunarea constituantă (ulterior legislativă), egalitatea drepturilor dintre plantatorii albi, cei mulatrii sau cei negri eliberați, statutul sclavilor. În privința ultimilor se punea întrebarea ce erau, bunuri aflate în proprietatea stăpânului sau ființe cu drepturi egale? Membrii *Société des Amis des Noirs* au sprijinit egalitatea drepturilor negrilor liberi și a plantatorilor albi din colonii, care a fost legiferată în aprilie 1792, după discursurile din Adunarea

³⁰ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 54.

³¹ Joachim Schwarz, *Réflexions sur l’esclavage des négres*, Neuchâtel, 1788, p. 63–64; Olivier Pétré-Grenouilleau, *op. cit.*, p. 280; Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 171.

³² Lawrence C. Jennings, *op. cit.*, p. 1–2.

³³ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 172.

legislativă ale lui Brissot și Mirabeau³⁴. Ultimul, cunoscător al realităților coloniale, fratele său fiind guvernator în Guadelupa, scria despre pericolele și dezavantajele folosirii sclavilor pe plantații. Afirmă că orice formă de sclavie este inumană. În contextul în care se dorea reprezentarea acestora în Adunare în funcție de numărul locuitorilor din colonii, Mirabeau se întreba: „Cât despre sclavi sunt sau nu considerați oameni; dacă coloniștii îi consideră oameni să-i eliberăm și să-i facem electori și eligibili, în caz contrar să luăm în considerare caii și măgarii”³⁵. Membrii ai grupului girondin din Convenție, unii dintre liderii *Société des Amis des Noirs* au fost îndepărtați în 1793. Brissot și Clavière au fost ghilotinați, iar Condorcet a murit în închisoare³⁶.

Dezbaterea asupra sclaviei se regăsește în câteva caiete de doleanțe din Picardia și Ile de France³⁷, dar și în proiecte expuse de deputați în Adunarea națională. În 1791, un proiect semnat de către deputatul Jean Louis de Viefville des Essarts, intitulat *Discours et projet de loi pour l'affranchissement des Nègres ou l'adoucissement de leur régime*, se pronunța pentru abolirea progresivă a sclaviei³⁸. Revoltele sclavilor din Saint-Domingue i-au obligat pe iacobini să reevalueze emanciparea imediată a acestora. Începute în august 1791, în partea franceză a insulei, revoltele s-au complicat odată cu izbucnirea războiului dintre Franța cu Spania și Marea Britanie. În insulă se înfruntau armatele republicane franceze cu cele britanice și spaniole, fiecare având în componența lor și sclavi eliberați. Pentru a suplimenta forțele republicane, cei trei comisari civili, Leger Félicite Sonthonax, Étienne Polverel și Jean Antoine Aihaud, au decretat emanciparea imediată a sclavilor din Saint-Domingue, în august 1793³⁹. În 4 februarie 1794, trei delegați din Saint-Domingue, un alb, un mulatru și un negru (sclav eliberat), vor fi prezenți la Paris în fața Convenției⁴⁰, iar la sfârșitul discursurilor s-a proclamat emanciparea tuturor sclavilor din coloniile franceze: „Convenția națională declară abolit sclavajul negrilor din toate coloniile, în consecință ea decretează că toți oamenii fără distincție de culoare, domiciliați în colonii sunt cetățeni francezi și se bucură de toate drepturile asigurate de Constituție”⁴¹. Consecințele decretului au fost imediate în coloniile franceze din Caraibe: lupta foștilor sclavi din Saint-Domingue, conduși de Touissant de Louverture, s-a concretizat în apariția primului stat independent – Haiti, în 1804, iar tulburările din celelalte insule au zdruncinat sistemul plantațiilor cu sclavi. Eliberarea sclavilor din Guadelupa, Grenada, St. Vincent și alte insule a fost posibilă în contextul luptei dintre forțele republicane franceze și cele britanice. În cadrul armatelor franceze au luptat sclavi eliberați, dar și o flotilă de corsari. Pe steagurile republicane, sclavii eliberați au înscris: *Liberté*

³⁴ David Brion Davis, *op. cit.*, p. 28.

³⁵ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 174.

³⁶ Lawrence C. Jennings, *op. cit.*, p. 3.

³⁷ Jean Daniel Piquet, *op. cit.*, p. 51; Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 172.

³⁸ Nelly Schmidt, *op. cit.*, p. 86.

³⁹ Olivier Pétré-Grenouilleau, *op. cit.*, p. 283.

⁴⁰ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 224.

⁴¹ Nelly Schmidt, *op. cit.*, p. 89.

Égalité ou la Mort! Luptele franco-britanice aveau drept obiectiv supremația colonială, dar în plan secundar au dus și la emanciparea sclavilor⁴².

După reinstaurarea sclaviei în coloniile franceze, prin decretul primului consul din 1802, se remarcă o stagnare a mișcării aboliționiste franceze. Singura voce care n-a abandonat aboliționismul a fost cea a abatelui Henri Grégoire, membru fondator al *Société des Amis des Noirs* din 1788 și a efemerei asociații cu titlu identic din 1797, deputat în Adunarea constituantă și în Convenție, cel care dorea extinderea Declarației Drepturilor Omului și ale Cetățeanului asupra tuturor oamenilor indiferent de rasă. Tot el se pronunțase pentru adoptarea unei *Declarații a drepturilor popoarelor*.⁴³ Abatele a fost cel care a continuat contactele cu membrii societăților aboliționiste britanice, care l-a cunoscut pe renumitul aboliționist, suedezul Carl Bernhard Wadström, susținător al interzicerii sclaviei, cu o activitate apreciată la Londra, Stockholm, Paris. Grégoire este autorul unei lucrări unice *De la littérature des nègres*, apărută la Paris în 1808, operă care poate fi considerată prima istorie a aboliționismului. În dedicația lucrării sunt menționate personalitățile franceze, britanice, americane, spaniole, italiene, germane, foști sclavi eliberați care s-au remarcat în epocă prin lucrări, discursuri sau activitate împotriva sclaviei⁴⁴. Abatele, care în 1802 vizita școala lui Wilberforce de la Clapham, în care erau educați copii negri, aducea argumente despre calitățile morale și intelectuale ale negrilor. În altă lucrare a sa, intitulată *De la noblesse de la peau ou du préjugé des blancs contre la couleur des africains et celle de leurs descendants noirs et sang-melés*, abatele Grégoire îi acuza pe cei implicați în comerțul cu negri: „Numesc negustor de negri nu numai pe comandantul vasului care transportă, cumpără, înlănțuiește, vinde oameni negri sau mulatri și care-i aruncă în mare pentru a face să dispară corpurile delictate, dar și pe oricare individ, care prin implicare directă sau indirectă este complice la aceste crime”⁴⁵.

Odată cu izbucnirea Revoluției franceze, mai ales după instaurarea dictaturii iacobine, remarcăm un recul al aboliționismului britanic în contextul războaielor cu Franța revoluționară. Reprezentanții săi, printre care William Wilberforce, vedeau în iacobini un izvor de destabilizare a monarhiei, chiar dacă în timpul acestora a fost legiferată emanciparea sclaviei în coloniile franceze. Prioritară era apărarea supremației britanice, iar mișcarea aboliționistă a căzut pe planul secund. Abia după reinstaurarea sclaviei de către Napoleon Bonaparte, aboliționistii britanici își vor intensifica activitatea, aboliționismul fiind perceput și ca o dovadă de patriotism față de politica imperială franceză de sprijinire a intereselor plantatorilor din colonii⁴⁶.

⁴² Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 227.

⁴³ Lawrence C. Jennings, *op. cit.*, p. 5–8; Jean Daniel Piquet, *op. cit.*, p.67; Nelly Schmidt, *op. cit.*, p. 115.

⁴⁴ Jean Ehrard, *op. cit.*, p. 103; Henri Grégoire, *Dédicace*, în *De la littérature des nègres*, Paris, 1808, p. V–XVI, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k844925/f2.image.texteImage>, consultat ultima dată în 26 iunie, 17.57.

⁴⁵ Nelly Schmidt, *op. cit.*, p. 116–117.

⁴⁶ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 148–152.

Același lucru se remarcă și în S.U.A. În condițiile revoltelor sclavilor din Caraibe, remarcăm atitudinea prudentă a aboliționiștilor față de emanciparea graduală a sclavilor. Mai mult, legislația împotriva noilor eliberați s-a înăsprit. În Virginia li s-a interzis foștilor sclavi deținerea armelor și a fost oprită organizarea de școli pentru copiii acestora⁴⁷. În S.U.A., dezbaterile asupra emancipării sclavilor au continuat în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, în condițiile tulburărilor din zona coloniilor britanice, franceze, spaniole din Caraibe, dar și a luptelor pentru independență a coloniilor din America Latină.

**REVERBERAȚII ALE REVOLUȚIEI FRANCEZE.
NOI PROVOCĂRI: ABOLIREA COMERȚULUI CU SCLAVI
ÎN SPAȚIUL EURO-ATLANTIC ȘI EMANCIPAREA GRADUALĂ
A ACESTORA ÎN AMERICA LATINĂ (1802–1820)**

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, măsurile împotriva comerțului cu sclavi se precipită. În Marea Britanie, mișcarea aboliționistă din perioada 1802–1820 este dominată de introducerea legislației și a unor măsuri concrete împotriva comerțului cu sclavi. În 1804 se reactiva Comitetul aboliționist din Parlamentul britanic, care a reușit în 1807 să impună abolirea comerțului cu sclavi. În același an se constituia *African Institution*, care avea drept obiectiv împiedicarea traficului cu sclavi⁴⁸. Anglia se remarcă printr-o cruciadă de impunere a unei legislații internaționale împotriva acestui comerț inuman. Dorea menținerea hegemoniei sale în comerțul maritim, iar activitatea susținută împotriva comerțului cu sclavi îi consolida autoritatea. A făcut presiuni asupra statelor aliate pentru aprobarea unei legislații prohibitive, iar unele state din America Latină, pentru a li se recunoaște independența, au fost nevoite să abolească comerțul cu sclavi negri. Este cazul statelor Venezuela, Chile, Argentina⁴⁹. În 1810, Marea Britanie a încheiat un tratat cu Portugalia, iar în 1814 unul cu Spania, pentru abolirea graduală a comerțului cu sclavi. În 1814, la Congresul de la Viena, Marea Britanie a dorit constituirea unei Ligi internaționale pentru abolirea comerțului cu sclavi⁵⁰, iar în 1815, Napoleon I, în timpul celor „o sută de zile”, în dorința de a capta bunăvoința opiniei publice britanice, a decretat abolirea acestuia⁵¹.

Decretele și tratatele nu au avut un efect imediat. Instituirea unor pedepse concrete pentru traficanții de sclavi, printre care deportarea, și semnarea de către Marea Britanie a unor pacte bilaterale prin care se instituia un așa-numit drept de vizită reciprocă pe navele comerciale, pentru a identifica sclavii transportați ilegal, au dus la stagnarea comerțului, dar nu au reușit să-l stârpească în totalitate⁵². S-au

⁴⁷ *Ibidem*, p. 281.

⁴⁸ Marie-Cecile Revauger, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁹ Olivier Pétré-Grenouilleau, *op. cit.*, p. 319.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 320.

⁵¹ *Ibidem*, p. 329.

⁵² *Ibidem*, p. 321.

constituit două escadre britanice, una pe coastele Africii și una în Caraibe, pentru a descuraja negustorii de sclavi. Pe rând, statele europene au avut propria legislație împotriva comerțului cu sclavi, însă dispariția acestuia s-a petrecut treptat⁵³. Cauzele persistenței comerțului cu sclavi au fost printre altele: de ordin tehnic (nave insuficiente, lipsa marinarilor, a unor regulamente general valabile), economic (transformările lente de pe marile plantații, care au făcut necesară munca sclavilor încă o perioadă îndelungată), persistența mentalităților, a prejudecăților rasiale etc.⁵⁴.

În S.U.A., în primele decenii ale secolului al XIX-lea mișcarea abolitionistă a cunoscut noi provocări. Comerțul cu sclavi a fost interzis în 1808, însă măsuri concrete împotriva negustorilor au fost luate din 1820, când traficul a fost asimilat pirateriei, iar cei care îl practicau erau condamnați la moarte⁵⁵. În realitate, comerțul a supraviețuit până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁵⁶. În porturi precum Boston, New York se construiau nave rapide, se acordau facilități bancare pentru comerțul cu sclavi și abia în perioada războiului de secesiune remarcăm o diminuare substanțială a comerțului cu sclavi.

Emanciparea graduală a sclavilor în unele state americane nu a mai continuat după 1804. Aboliționiștii din Nord, precauți în fața revoltelor din insulele din Caraibe, s-au pronunțat pentru măsuri de ameliorare a muncii sclavilor, poziție susținută și de către James Madison, președintele S.U.A (1808–1817). Acesta spunea că situația sclavilor putea fi îmbunătățită pe acele plantații unde se aflau în număr mic și unde stăpânii erau umani⁵⁷. O soluție pentru eradicarea sclaviei era cea imaginată de *American Colonial Society*, constituită în 1816. Se dorea înființarea unor colonii în Africa, pentru așezarea sclavilor eliberați. Se întemeia astfel în 1819, pe coastele Africii occidentale, statul Liberia⁵⁸. Ideea nu era inedită. La sfârșitul secolului al XVIII-lea se încercase constituirea de către Anglia a unei colonii în Sierra Leone, iar regele Suediei, Gustav al III-lea, îl trimisese pe abolitionistul Carl Bernhard Wadström în Guineea, pentru stabilirea unei astfel de colonii⁵⁹. Însă ideile emancipării sclavilor au fost impulsionate în S.U.A de activitatea și lucrările reverendului britanic George Bourne, care a emigrat aici în 1804. În 1816 îi apărea lucrarea *The Book and Slavery Irreconcilable*, o critică aspră împotriva sclaviei, în care se pronunța pentru emanciparea imediată, fără răscumpărare⁶⁰.

În coloniile spaniole din America Latină sclavia neagră a fost introdusă în secolul al XVI-lea, mai ales pentru lucrul în minele de argint. Numărul sclavilor de pe continentul Americii Latine se ridica la 225 000 de persoane, însă concentrarea

⁵³ *Ibidem*, p. 326.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 340–347.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 328.

⁵⁶ Raimondo Luraghi, *Storia della Guerra Civile Americana*, Milano, Rizzoli, 2009, p. 48–49.

⁵⁷ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 277.

⁵⁸ Claude Fohlen, *op. cit.*, p. 195–196; James Brewer Stewart, *Holly Warriors. The Abolitionist and American Slavery*, New York, Hill&Wang, 1989, p. 30.

⁵⁹ Olivier Pétré-Grenouilleau, *op. cit.*, p. 341–342.

⁶⁰ David Brion Davis, *op. cit.*, p. 33.

lor varia. În Mexic și America centrală, sclavii erau puțini (10 000 – 20 000); în Nova Granada (Columbia), 45 000 sclavi; în Venezuela, 87 000, cei mai mulți aflându-se pe plantațiile de cacao de pe coasta centrală; în Peru, cei 40 000 de sclavi se găseau în orașe sau pe plantațiile de pe coastă; în Rio de la Plata erau 30 000 de sclavi, care lucrau mai ales în mine⁶¹. Un număr însemnat de sclavi se aflau în Cuba și Brazilia. În arhitectura socială a societăților din America Latină, sclavul negru se afla la baza piramidei, deasupra lui aflându-se indigenii, metișii (*pardos* și *zambos*), aristocrația creolă și nobilii spanioli⁶².

Liderii de la Madrid erau susținători ai sistemului sclaviei în colonii. Puține personalități au luat atitudine împotriva instituției. În 1812, când au fost întrunite Cortezurile, pentru elaborarea unei constituții, s-a întrunit o comisie care a discutat și două proiecte, cel al lui Agustín de Argüelles Álvarez, ce prevedea abolirea comerțului cu negri, și cel semnat de deputatul mexican de José Miguel Guridi y Alcocer, care ținea emanciparea progresivă a sclavilor⁶³.

Problema sclavilor devenea actuală odată cu declanșarea luptelor pentru independență în coloniile spaniole și portugheze din America Latină. Atât generalul Francisco de Miranda, conducătorul armatei republicane din Venezuela, cât și Simon Bolívar vor condiționa eliberarea sclavilor de înrolarea acestora în rândurile armatelor lor⁶⁴. De remarcat că cele două personalități au cunoscut nemijlocit activitatea aboliționistilor britanici și francezi. Miranda a fost general în armata revoluționară franceză, iar Bolívar a frecventat cercurile aboliționiste conduse de William Wilberforce în Londra și Germaine de Staël în Paris, ultima fiind o ferventă susținătoare a interzicerii comerțului cu negri și a sclaviei. În dorința sa de a găsi aliați împotriva metropolei, Bolívar a cerut sprijin statului Haiti⁶⁵. În schimbul ajutorului a fost de acord cu eliberarea sclavilor din Venezuela. În 1816 și-a eliberat sclavii personali, act despre care scria mai târziu: „rațiunile militare care mi-au impus înrolarea sclavilor au fost evidente... Tot atât de puternice sunt și rațiunile politice... Orice guvern liber care comite absurditatea de a menține sclavia este pedepsit de revoltele sclavilor și câteodată de masacrarea stăpânilor. Este ceea ce s-a întâmplat în Haiti”⁶⁶.

În 1821, în republica Gran Columbia a fost decretată emanciparea copiilor născuți din mame sclave. Aceștia își căpătau libertatea după vârsta de 18 ani. Până atunci trebuia să trăiască în casa stăpânului și să muncească pentru a-și răscumpăra întreținerea⁶⁷. În Provinciile Unite din River Plata s-a constituit o juntă autonomă în 1810, a cărei conducere a fost preluată de gruparea radicală a lui Bernardino Rivadavia,

⁶¹ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 334–335.

⁶² *Ibidem*, p. 339.

⁶³ Olivier Pétré-Grenouilleau, *op. cit.*, p. 332; Emiliano Gil-Blanco, *La politique espagnole en matière d'abolition de l'esclavage au XIXe siècle*, în *Les abolition de l'esclavage 1793, 1794, 1848 de L.F. Sonthonax a V. Schoelcher*, p. 331.

⁶⁴ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 341–342, 348–349.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 345.

⁶⁶ Nelly Schmidt, *op. cit.*, p. 253.

⁶⁷ Robin Blackburn, *op. cit.*, p. 349.

care a proclamat un decret împotriva comerțului cu sclavi, iar în 1813 a acordat libertate copiilor născuți din mame sclave, care trebuia să rămână în casa stăpânilor până la vârsta de 20 de ani. De remarcat că la începutul anilor 1820, Rivadavia, care-i cunoscuse în călătoriile sale prin Europa pe Jeremy Bentham, Charles Fourier și Henri de Saint-Simon, a încercat să interzică sclavia, să construiască un sistem modern de educație și să introducă o nouă legislație a muncii⁶⁸. În provinciile din interior, unde se va constitui mai târziu statul Uruguay, o legislație îndrăzneată va fi întocmită de comandantul José Gervasio Artigas, care se afla în conflict atât cu armatele spaniole, cât și cu cele din Buenos Aires. În Regulamentul provizoriu din 1815 se prevedea confiscarea pământurilor spaniolilor și împărțirea lor acelor care doreau să-l lucreze, inclusiv foștilor sclavi⁶⁹. În Chile, generalul José de San Martín a înrolat în armata sa sclavi, fapt care i-a adus victoria împotriva trupelor spaniole. Încă din 1811 un congres menit să elaboreze constituția unui viitor stat independent chilian a discutat și proiecte de legi împotriva comerțului cu negri și pentru emanciparea copiilor din sclave, instituția fiind considerată a fi una împotriva creștinătății și umanității⁷⁰. În Mexic au loc mai multe revolte împotriva stăpânirii spaniole, în care apar revendicări antislavagiste. În 1810, preotul Miguel Hidalgo y Costilla a proclamat sfârșitul sclaviei în Mexic, iar José Maria Morelos y Pavón, în 1813, în lucrarea *Sentimientos de la Nación*, a înscris egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor și eliberarea sclavilor⁷¹.

Lupta pentru independență a coloniilor spaniole din America Latină a pus în centrul atenției și problema sclaviei. Au fost aprobate decrete împotriva comerțului cu sclavi sau pentru emanciparea copiilor din mame sclave, o soluție de compromis, care, alături de înrolarea în armată, au fost modalitățile de eliberare efectivă a sclavilor.

*

În perioada 1770–1820, aboliționismul se manifestă ca prima mișcare de protest pentru lărgirea drepturilor și libertăților oamenilor. Este perioada instituționalizării sale prin apariția societăților ce au drept scop abolirea comerțului cu negri și emanciparea sclavilor. În epocă a precumpănit lupta împotriva traficului cu sclavi, iar în privința emancipării, cu excepția episodului din perioada Revoluției franceze, a precumpănit metoda emancipării graduale, a eliberării copiilor născuți din sclave, după o anumită perioadă de muncă în casele stăpânilor. O altă metodă a fost cea a așezării sclavilor eliberați în colonii special întemeiate pe continentul african. Revoluția franceză a impulsionează lupta sclavilor din coloniile din Caraibe și a celor din America Latină. Pe lângă activitatea aboliționiștilor impulsionați de principii creștine sau umanitare, în mișcarea aboliționistă intervin direct sclavii, care prin

⁶⁸ *Ibidem*, p. 351–352.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 352.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 353.

⁷¹ *Ibidem*, p. 368–370.

revolte, răscoale își revendică eliberarea. Asistăm la constituirea primului stat independent al foștilor sclavi, Haiti. În America Latină, lupta pentru independență a coloniilor spaniole a fost contextul favorabil abolirii comerțului cu sclavi și a emancipării graduale a acestora, fie prin înrolare în armatele republicane, fie prin eliberarea copiilor născuți din mame sclave, după o anumită perioadă.

În Marea Britanie și S.U.A., Revoluția franceză a încetinit mișcarea aboliționistă, i-a făcut pe reprezentanții acesteia să fie prudenți în abordarea unei legislații radicale, de teama unei eventuale „contaminări” revoluționare.

În funcție de gradul de maturizare a opiniei publice, metodele aboliționiștilor au diferit. De remarcat este mișcarea din Marea Britanie, care a atras în lupta antisclavie categorii diverse de populație, trăsătură care se va adânci în deceniile 3–5 ale secolului al XIX-lea.

Simbolurile luptei aboliționiste din secolele XVIII–XIX vor fi preluate în contextul luptei antisegregaționiste și a mișcărilor de protest pentru drepturi civile din secolul al XX-lea. Cuvintele din discursul pastorului Martin Luther King, *I have a dream*, în ziua de 28 august 1963, cu ocazia Marșului de la Washington, par desprinse din manifestele antiaboliționiste ale secolului al XIX-lea: „Visez ca într-o zi pe dealurile roșietice ale Georgiei copiii foștilor sclavi și cei ai foștilor stăpâni de sclavi să stea împreună la masa frăției... Visez ca într-o zi cei patru copii ai mei să trăiască într-o națiune unde vor fi judecați după capacitățile lor și nu după culoarea pielii... Și când vom lăsa libertatea să răsunе în fiecare sat și în fiecare cătun, în fiecare stat și în fiecare oraș, atunci vom putea grăbi acea zi în care toți copiii lui Dumnezeu, negri și albi, evrei și neevrei, protestanți și catolici își vor da mâna și vor intona cuvintele *negro spirituals*: «în sfârșit liberi, în sfârșit liberi, mulțumim Atotputernicului, suntem în sfârșit liberi»”.

THE ABOLITIONIST MOVEMENT IN THE FRENCH REVOLUTION ERA (1770–1820): TRAITS, INFLUENCES, CONSEQUENCES

Abstract

The article aims to present the abolitionist movement (measures against the slave trade and emancipation of slaves) in the French Revolution era (1770–1820). The article is structured in three sub-periods, helping to capture the traits and mutual influences of the abolitionist trend in Great Britain, France, the United States of America, and Latin America. The main philosophical works and the pamphlets of the abolitionists are presented and the main events that resulted in the abolition of slave trafficking and their gradual or immediate emancipation are shown: parliamentary struggle, wars of independence, slaves' riots, and revolutions. The conclusion is that the French Revolution had an immediate influence on the emancipation of slaves in the French, English, Dutch and Spanish colonies in the Caribbean and Latin America. The English and American abolitionist movements took place on their own coordinates, the events in France causing a prudent attitude towards the immediate emancipation of slaves. At that time the fight against slave trade and their gradual emancipation prevailed.

Keywords: Abolitionism, French Revolution, Slaves, Slave trade, Slaves' riots.